

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ύπαρξη του εκτεταμένου νεκροταφείου των τύμβων κοντά στο χωριό Βεργίνα του Νομού Ημαθίας ήταν γνωστή ήδη από το 1855. Κατά την κατασκευή του δρόμου προς Παλατίτσια το 1940, καταστράφηκαν μερικοί τύμβοι στο βόρειο άκρο του νεκροταφείου, κοντά στον τύμβο ΑΖ. Τα ευρήματα από τους τύμβους αυτούς επιβεβαίωσαν τη χρονολόγηση του νεκροταφείου στην Εποχή του Σιδήρου. Το 1951 ο Μ. Ανδρόνικος ξεκίνησε συστηματικές ανασκαφές, που συνεχίστηκαν μέχρι το 1960. Επίσης, το 1960-1961 ερευνήθηκε η ζώνη ενός καινούργιου ασφαλτόδρομου, που διασχίζει το νεκροταφείο με κατεύθυνση από την ανατολή προς τη δύση. Αυτές οι σωστικές ανασκαφές έγιναν υπό την επίβλεψη του Φ. Πέτσα, ο οποίος τότε υπηρετούσε ως Έφορος Αρχαιοτήτων στη Βέροια. Τα αποτελέσματα των ανασκαφών του τα δημοσίευσε ο Ανδρόνικος στον τόμο «Βεργίνα Ι. Το νεκροταφείο των τύμβων», που εκδόθηκε το 1969. Ο Πέτσας πρόλαβε μόνο να συντάξει δύο συνοπτικές εκθέσεις για το Αρχαιολογικό Δελτίο, καθώς η μετάθεσή του στην Πάτρα τον εμπόδισε να προχωρήσει στη μελέτη του υλικού. Τελικά, όταν το 1990 γνωρίστηκε με την Andrea Bräuning, η οποία τότε εκπονούσε τη διδακτορική της διατριβή, της εμπιστεύθηκε το δικαίωμα δημοσίευσης. Το 2008, μετά από τη χορήγηση της άδειας μελέτης από το Υπουργείο Πολιτισμού, ξεκίνησε η μελέτη του υλικού από την Andrea Bräuning και την Imma Kilian-Dirlmeier, με την πολύτιμη βοήθεια της Αγγ. Κοτταρίδη και των συνεργατών της στο Μουσείο Βεργίνας. Στον τόμο αυτόν παρουσιάζονται, σε μορφή καταλόγου, τα κτερίσματα μαζί με τα αρχαιολογικά δεδομένα των ανασκαφών του Πέτσα. Στα επιμέρους κεφάλαια, σχετικά με την τυπολογία, τα ταφικά έθιμα και την οργάνωση του νεκροταφείου, έχουν ληφθεί υπόψη και τα πορίσματα των ανασκαφών του Ανδρόνικου και της Κ. Ρωμιοπούλου.

Τα πήλινα αγγεία από τους τάφους ανήκουν στις δύο μεγάλες ομάδες της χειροποίητης και της τροχήλατης κεραμικής. Γενικά, η χειροποίητη κεραμική της Βεργίνας είναι σχετικά καλής ποιότητας: ο πηλός είναι καθαρός και συχνά περιέχει αρκετή αργυρή μίκα και η επιφάνεια, συνήθως σε αποχρώσεις του ερυθρού, είναι επιμελώς στιλβωμένη, μολονότι η στίλβωση σε πολλά αγγεία δεν έχει διατηρηθεί. Τα περισσότερα αγγεία της ανασκαφής του Πέτσα ανήκουν στα γνωστά και χαρακτηριστικά σχήματα της Εποχής του Σιδήρου στη Μακεδονία. Κυριαρχούν οι οπισθόμητες πρόχοι, οι κανθαρόσχημες φιάλες με κομβιόσχημες απολήξεις στις λαβές και οι φιάλες με δύο ή τέσσερις αποφύσεις στο χείλος. Η αδρή κεραμική φαίνεται πως δεν χρησιμοποιήθηκε ως κτερίσμα στους τάφους. Τα μόνα αγγεία από αδρό πηλό είναι οι πίθοι για ενταφιασμούς και οι χύτρες για καύσεις. Παρόλο που η χύτρα (ή πύραυλος) είναι μαγειρικό σκεύος με μακρά παράδοση από την Εποχή του Χαλκού στη Μακεδονία, το σχήμα με σύμφυτα πόδια συναντάται μόνο στην περιοχή της Βεργίνας. Η πλειονότητα της τροχήλατης κεραμικής προέρχεται από τις ανασκαφές του Πέτσα. Η έρευνα των τελευταίων δεκαετιών έχει αποσαφηνίσει τη διάδοση και τη χρονολόγηση των γραπτών αγγείων με διακόσμηση «πρωτογεωμετρικού ρυθμού». Η παρουσία τους στο νεκροταφείο της Βεργίνας αποδεικνύει επαφές με Θεσσαλία και Κεντρική Ελλάδα, δεν προσφέρει, όμως, ενδείξεις για ακριβέστερη χρονολόγηση των τάφων. Άλλες κατηγορίες της τροχήλατης κεραμικής είναι η μονόχρωμη, η ολόβαφη και η ταινιωτή. Τα συνηθέστερα σχήματα είναι η οπισθόμητη πρόχους και ο σκύφος. Όπως στους συνοικισμούς της Μακεδονίας, έτσι και στο νεκροταφείο της Βεργίνας το ποσοστό των τροχήλατων αγγείων αυξάνεται αισθητά μόλις κατά τους αρχαϊκούς χρόνους.

Έχει ήδη παρατηρηθεί ότι στη Βεργίνα πολλές ταφές συνοδεύονταν από επιθετικά όπλα, όπως ξίφος, μάχαιρα, λόγχη και βέλος. Όλα αυτά είναι σιδερένια, με μοναδική εξαίρεση το χάλκινο ξίφος τύπου Naue II από τον τάφο C Δ. Αν και ο τύπος αυτός είναι χαρακτηριστικός για την ΥΕ III Γ περίοδο, υπάρχουν και νεότερα δείγματα, που χρονολογούνται κατά την υπομυκηναϊκή έως και την πρωτογεωμετρική εποχή. Έτσι, η χρονολόγηση του τάφου C Δ παραμένει προβληματική. Η προφανής προτίμηση ξιφών μεγάλου μήκους στη Βεργίνα σχετίστηκε και με το μακεδονικό ιππικό. Στους τάφους της Βεργίνας, όμως, δεν υπάρχουν άλλα κτερίσματα που θα μπορούσαν να συνδεθούν με άλογα ή με ιππασία. Η μάχαιρα, σύνθητες όπλο στη Θεσσαλία και στην Ήπειρο, σπανίζει. Η κακή διατήρηση των σιδερένιων αιχμών δοράτων εμποδίζει κάθε προσπάθεια τυπολογικής κατάταξης. Με δεδομένη τη διάκριση των αιχμών λόγχης και ακοντίου βάσει του συνολικού μήκους και της διαμέτρου του αυλού, στη Βεργίνα απαντούν και τα δύο είδη δοράτων – ποτέ, όμως, μαζί στον ίδιο τάφο. Σε σύγκριση με άλλα νεκροταφεία της Εποχής του Σιδήρου, πολλές ταφές στη Βεργίνα συνοδεύονται από αιχμές βελών. Ωστόσο, δεν μπορεί να διευκρινιστεί κατά πόσο το τόξο και τα βέλη στον τάφο απηχούσαν, κατά κύριο λόγο, τη μάχη ή το κυνήγι.

Τα εξαρτήματα ενδυμασίας και τα κοσμήματα έχουν κατασκευαστεί κυρίως από χαλκό, και μόνο λίγα από σίδηρο. Περόνες με εξόγκωση του στελέχους ανήκουν σε έναν τύπο με διάδοση στο Αιγαίο κατά την υπομυκηναϊκή έως και την πρώιμη ΠΠ εποχή. Αυτές οι περόνες χρονολογούν την αρχή του νεκροταφείου των τύμβων στα μέσα του 11^{ου} αι. π.Χ. Η οκτώσχημη πόρπη, παρούσα σε μεγάλο αριθμό στη Βεργίνα, αποτελεί έναν τύπο με ευρύτατη διάδοση από τη Βόρεια Ευρώπη μέχρι την Πελοπόννησο (εικ. 7) και με μακρά διάρκεια χρήσης. Με βάση το σχήμα (με ή χωρίς ενδιάμεση συστροφή) και τη διατομή του σύρματος (στρογγυλή ή ρομβοειδής) διακρίνονται διάφοροι τύποι. Χρονολογικά νεότερες φαίνεται πως ήταν οι πόρπες από σύρμα ρομβοειδούς διατομής και με μικρή οκτώσχημη συστροφή. Από τη θέση τους μέσα στον τάφο, συμπεραίνουμε ότι η διαφορά μεγέθους στις πόρπες σημαίνει και διαφορετική χρήση. Οι μεγάλες οκτώσχημες πόρπες (μ. 8-18 εκ.) συγκρατούσαν ανά ζεύγη την ενδυμασία στους ώμους (διάγρ. 3-6), ενώ οι μικρές (μ. 3-8 εκ.) ανήκαν σε έναν κεφαλόδεσμο (διάγρ. 7-12). Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και με τις τοξωτές πόρπες: οι μεγάλες βρισκόνταν, συνήθως, ανά ζεύγη στους ώμους, ενώ οι μικρές στο στήθος ή κοντά στο κεφάλι (διάγρ. 13-21). Οι τοξωτές πόρπες του τάφου LXV AP ανήκουν σε ένα τύπο γνωστό από την Αθήνα και το Λευκαντί, αλλά ξένο στον βορειοελλαδικό χώρο. Στα γυναικεία κοσμήματα περιλαμβάνονται βραχιόλια, απλοί ανοικτοί κρίκοι, αλλά και ψέλια με πολλές – μέχρι 15 – σπειρές. Σε τάφους με ένα βραχιόλι ή ψέλιο, τις περισσότερες φορές, η θέση του ήταν στον αριστερό καρπό του χεριού. Τα ζεύγη βραχιολιών κοσμούσαν και τα δύο χέρια, δεξί και αριστερό. Βραχιόλια και ψέλια μικρής διαμέτρου (μέχρι 5 εκ.) αποτελούν αρχαιολογικό γνώρισμα παιδικών ταφών (διάγρ. 48). Τα χάλκινα ψέλια είναι ευρέως διαδεδομένα από τον βορειοελλαδικό χώρο μέχρι τα Βαλκάνια (εικ. 8). Εξίσου συχνά απαντούν στα Βαλκάνια τα συνεστραμμένα περιλαίμια, με νοτιότερη θέση ανεύρεσής τους τη Βεργίνα. Και αυτά αποτελούν τυπικό γυναικείο κόσμημα. Μία πολύμορφη κατηγορία είναι οι χάλκινοι κρίκοι με διάμετρο 1-2,5 εκ. Από τις θέσεις τους μέσα στους τάφους (διάγρ. 24-27) προκύπτουν συμπεράσματα για διαφορετικές χρήσεις, π.χ. ως δακτυλίδιο, συνδετικός κρίκος στον κεφαλόδεσμο ή εξάρτημα ζώνης. Άλλο ένα χαρακτηριστικό γυναικείο στολίδι είναι οι σφηκωτήρες, μερικοί χάλκινοι, οι περισσότεροι χρυσοί. Ο τύπος από διπλό χρυσό σύρμα πρωτοεμφανίζεται στην Ελλάδα ήδη στην υπομυκηναϊκή περίοδο. Ως γυναικείο στολίδι και, ταυτόχρονα, αντικείμενο που αποπνέει κύρος, διαδίδεται στη νότια Ελλάδα, Μακεδονία και Κάτω Ιταλία και υποδηλώνει ένα δίκτυο σχέσεων ανάμεσα στις ελίτ αυτών των περιοχών. »Τυπικότερα κοσμήματα της Βεργίνας« αποκάλυψε ο Ανδρόνικος τα σπειροειδή ελά-

σματα, δηλ. τις σύριγγες. Τα ανασκαφικά δεδομένα σε αδιατάρακτες ταφές (π.χ. Μάλαμας Γ II, ΑΓ V: εικ. 9-10) επιτρέπουν την αναπαράσταση ενός κοσμήματος της κεφαλής (εικ. 11). Οι σύριγγες περιείχαν κλωστή ή νήμα και σχηματίζαν, ανά μία ως τέσσερις σειρές, μία στεφάνη. Τα νήματα κομποδένονταν στο ινίο και συγκρατούμενα με χάλκινους δακτυλίους κρέμονταν στην πλάτη. Προς το παρόν, τέτοια σύνθετα κοσμήματα κεφαλής βρέθηκαν μόνο σε γυναικείες ταφές της Βεργίνας. Πολυπληθής κατηγορία είναι, επίσης, τα ομφάλια, τα κομβία και οι ασπιδίσκες. Από τη θέση τους στους τάφους, διακρίνονται διάφορες χρήσεις (διάγρ. 31-32). Τα μεγάλα ομφάλια (διάμ. 10 εκ. περίπου) ανήκαν αποκλειστικά σε γυναικείες ταφές και κοσμούσαν το ένδυμα, όχι τη ζώνη. Τα κομβία σχήματος κόλουρου κώνου λειτουργούσαν ως εξαρτήματα του σύνθετου κοσμήματος της κεφαλής. Τα ημισφαιρικά κομβία και οι ασπιδίσκες βρέθηκαν είτε σε μεγάλο αριθμό στη μέση των νεκρών, πιθανόν στερεωμένα πάνω σε μια ζώνη, είτε σε σειρές κοντά στο κεφάλι, δηλ. ραμμένα σε διάδημα ή σε κάλυμμα της κεφαλής, είτε μεμονωμένα δίπλα σε ξίφη και μαχαίρια ως διακοσμητικό στοιχείο της θήκης τους. Ο ημισφαιρικός γάντζος LXIV Γ 23 πρέπει να προέρχεται από τα Βαλκάνια (εικ. 12). Ο κτερισμός με διαδήματα από στενό αδιακόσμητο χάλκινο έλασμα συνηθίζεται στη Βεργίνα κατά τα τέλη του 7^{ου} αι. π.Χ., όταν το σύνθετο κόσμημα της κεφαλής απουσιάζει πλέον από τους τάφους. Με λίγα μόνο παραδείγματα εμφανίζονται τα περιήματα »χάλκινα Μακεδονικά«, και, ιδιαίτερος, μερικοί τύποι περιιάπτων, όπως κρίκος, τροχός, σφαιρίδιο διάτρητο ή με πουλί, πυξιδίσκη και »jug stopper«. Η συχνά ελαττωματική κατασκευή των χάλκινων χαντρών συνηγορεί υπέρ μίας τοπικής μαζικής παραγωγής. Στις περισσότερες ταφές με χάντρες – είτε χάλκινες είτε από άλλο υλικό – αυτές βρέθηκαν ανά μία μέχρι έξι στην περιοχή του λαιμού (διάγρ. 34. 36). Αυτό σημαίνει ότι ανήκαν μεν σε περιλαίμιο, χωρίς, όμως, να καλύπτουν όλη την επιφάνειά του. Πιθανόν οι χάντρες, γενικά, να ήταν όχι μόνον κόσμημα, αλλά και φυλαχτό. Σημειωτέον ότι σε τάφους με όπλα οι χάλκινες χάντρες βρισκόνταν στο ύψος του υπογαστρίου. Προφανώς, οι άνδρες έπαιρναν μαζί τους τις χάντρες σε σακουλάκι ή πουγκί. Και οι έξι τριδύμοι διπλοί πελέκει της Βεργίνας βρέθηκαν σε γυναικείες ταφές με ιδιαίτερα πλούσιο κτερισμό. Στερεωμένοι σε κοντό ξύλινο κοντάρι, πιθανότατα λειτουργούσαν ως ένα είδος σκήπτρου με την αίγλη ενός αντικειμένου κύρους. Προφανώς, στην κοινωνία της Βεργίνας γυναίκες της προνομιάς τάξης μπορούσαν να έχουν αξίωμα και να συμμετέχουν στην εξουσία. Όμως, είναι αμφίβολο εάν αυτό το αξίωμα στηριζόταν στην πολιτική ή στη θρησκευτική δύναμη. Πρέπει να τονίσουμε ότι ανάλογο σύμβολο λείπει από τους ανδρικούς τάφους. Μονοκόμματοι τριδύμοι διπλοί πελέκει υπάρχουν μόνο στη Βεργίνα. Ωστόσο, φαίνεται πως το σκήπτρο με τρεις διπλούς πελέκει είχε ευρύτερη διάδοση, όπως υποδηλώνουν ταφικά σύνολα με τρεις διπλούς πελέκει από άλλες θέσεις της Μακεδονίας (εικ. 15). Άλλο ένα αντικείμενο κύρους, το οποίο βρέθηκε, επίσης, σε ταφή γυναίκας, είναι η αγκυρόσχημη επίστεψη με αυλό υποδοχής για ένα ξύλινο στείλεό. Η συσσώρευση πέντε τέτοιων επιστέψεων στον τάφο Θ της Αγροσυκιάς Πέλλας, δεν διευκολύνει την ερμηνεία τους.

Στον Ελλαδικό χώρο κατά την Εποχή του Σιδήρου η κατηγορία των εργαλείων, γενικά, σπανίζει στους τάφους. Στη Βεργίνα υπάρχουν τρία μόνο σχήματα: η λαβίδα, το μαχαίρι και το σφονδύλι. Οι περισσότερες λαβίδες προέρχονται από ανδρικές ταφές, αλλά σε δύο τάφους η λαβίδα συνδυάζεται με »γυναικεία« κτερίσματα, όπως πόρπες και κοσμήματα (διάγρ. 37). Τα σιδερένια μαχαίριδια με σχετικά κοντή λεπίδα ήταν κατάλληλα για διάφορες καθημερινές χρήσεις στο νοικοκυριό, στα χωράφια ή στο κυνήγι. Στη Βεργίνα αυτά συνόδευαν άνδρες και γυναίκες στον τάφο (διάγρ. 38-40). Λίγα είναι τα πήλινα ή λίθινα σφονδύλια, τα οποία βρέθηκαν μόνο σε τάφους γυναικών (διάγρ. 46). Σε αντίθεση με τη λαβίδα και το μαχαίριδιο, που μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε

πολλές και διάφορες εργασίες, το αδράχτι χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά για το γνέσιμο. Από όλες τις παραγωγικές δραστηριότητες, που πρέπει να ασκούνταν στην κοινωνία της Βεργίνας, μόνο η γυναικεία υφαντική αντικατοπτρίζεται στα ταφικά έθιμα. Στις γραπτές πηγές τεκμηριώνεται σαφώς ότι η υφαντική ήταν στην αρμοδιότητα των γυναικών και ότι τα υφάσματα έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στην οικονομία και στην αίγλη του οίκου. Η σχετικά υποτονική απήχηση, που είχε στα ταφικά έθιμα αυτή η τόσο ουσιαστική συμβολή των γυναικών στον εφοδιασμό και εμπλουτισμό του οίκου, προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση.

Χαρακτηριστικό των κτερισμάτων στους τάφους της Βεργίνας, τόσο των πήλινων αγγείων τόσο και των χάλκινων κοσμημάτων, είναι η σπανιότητα διακόσμησης. Αυτή η αισθητή απόρριψη κάθε διακόσμησης προσδίδει στις λίγες εξαιρέσεις ξεχωριστή σημασία. Υποθέτουμε ότι ακόμα και απλά γεωμετρικά μοτίβα, πιθανότατα, απέπνεαν κάποια υπερφυσική, ενδεχομένως προστατευτική, δύναμη. Ωστόσο, δεν μπορούμε να διακρίνουμε κατά πόσον ο προστατευτικός συμβολισμός της διακόσμησης αποτελούσε προνόμιο που περιοριζόταν σε λίγους, ή εάν, απλώς, είχε χαμηλή απήχηση στον πληθυσμό.

Οι ανασκαφές της Ρωμιοπούλου και του Πέτσα συμπληρώνουν τα αρχαιολογικά δεδομένα του νεκροταφείου των τύμβων. Δεν κατασκευάστηκαν όλοι οι τύμβοι της Εποχής του Σιδήρου κατά τον ίδιο τρόπο. Αν και οι περισσότεροι αποτελούνται από καθαρό κοκκινόχωμα, υπάρχουν και άλλοι με επίχωση, είτε από χώματα και πέτρες, είτε μόνο από πέτρες. Συνήθως, οι τύμβοι δεν έχουν περίβολο, με εξαίρεση τους τύμβους C και Cl. Διακρίνονται τέσσερεις τύποι τάφων: ο απλός λάκκος, ο κτιστός κιβωτιόσημος με τοιχώματα χτισμένα με ξερολιθιά, ο ταφικός πίθος και η καύση σε πήλινο αγγείο. Κυρίαρχο έθιμο ταφής είναι ο ατομικός ενταφιασμός. Λίγοι τάφοι περιείχαν δύο ή και τρεις σύγχρονες ταφές. Ακόμα πιο σπάνια είναι η διπλή διαδοχική χρήση ενός τάφου με ανακομιδή του πρώτου νεκρού. Το έδαφος στη Βεργίνα δεν επέτρεψε τη διατήρηση των οστών. Η διάταξη των κτερισμάτων, όμως, αποδεικνύει ότι οι νεκροί είχαν ταφεί εκτάδην. Η καύση σε τεφροδόχο εμφανίζεται μόνο από την αρχαϊκή εποχή. Μερικοί τάφοι της ανασκαφής του Πέτσα περιείχαν πήλινα αγγεία με μικρές στρογγυλές τρύπες στο σώμα ανοιγμένες μετά από την όπτηση. Η διάτρηση των αγγείων (κανθάρων και πρόχων) δεν μπορεί παρά να σημαίνει ότι αυτά χρησιμοποιούνταν για τελετουργικές πράξεις κατά τον ενταφιασμό. Προς το παρόν, τέτοια αγγεία απαντούν μόνο στο νεκροταφείο της Βεργίνας, όπου μόνο μια μικρή μερίδα των νεκρών τιμήθηκε με αυτό το είδος τελετής. Επιπλέον, δεν εντοπίστηκαν αρχαιολογικές ενδείξεις για προσφορές μετά την ταφή ή για λατρεία των νεκρών στο χώρο του νεκροταφείου.

Στη Μακεδονία της Εποχής του Σιδήρου οι νεκροί της Βεργίνας ήταν σχετικά πλούσια κτερισμένοι. Μολονότι οι ακτέριστες ταφές ήταν ελάχιστες, βρέθηκαν αρκετές ταφές, στις οποίες είχαν προσφερθεί ένα ή δύο μόνον πήλινα αγγεία με το περιεχόμενό τους. Καθώς δεν διαθέτουμε ανθρωπολογικά συγκριτικά στοιχεία, η ερμηνεία των ταφικών συνόλων στηρίζεται αποκλειστικά στα αρχαιολογικά δεδομένα. Με βάση την επιλογή και τον συνδυασμό των κτερισμάτων διακρίνονται δύο κυρίως ενότητες, η μία χαρακτηρίζεται από τα όπλα, η άλλη από τα κοσμήματα (παρ. 9-11). Αφού, γενικά, ο οπλισμός σχετίζεται με το ανδρικό και ο στολισμός με το γυναικείο φύλο, μπορούμε να συμπεράνουμε με σχετική ασφάλεια, ότι στη Βεργίνα το φύλο του νεκρού ήταν καθοριστικό για την επιλογή των κτερισμάτων. Ως προς τις επιμέρους ταφές, μπορέσαμε να παρατηρήσουμε τα ακόλουθα:

Γυναικείες ταφές:

Διακρίνονται δύο βασικές κατηγορίες: η μία με το πολύπλοκο κόσμημα της κεφαλής και η άλλη χωρίς αυτό (παρ. 9-10).

Οι νεκρές ενταφιάζονταν ντυμένες, μαζί με τα εξαρτήματα της αμφίεσης και τα κοσμήματα. Στα πλούσια κοσμήματα πρέπει να αντιστοιχούσε και μία ενδυμασία από πολυτελή υφάσματα. Χρυσός και αντικείμενα κύρους προέρχονται αποκλειστικά από πλούσιες γυναικείες ταφές και κατά κανόνα συνδυάζονται με ένα κόσμημα κεφαλής.

Ανδρικές ταφές:

Διακρίνονται ταφές με όπλα και μία υποθετική κατηγορία ανδρικών ταφών χωρίς όπλο, που αρχαιολογικά είναι δυσερμήνευτες (παρ. 11).

Μόνο επιθετικά όπλα συναντώνται στους τάφους. Ο κτερισμός με ένα όπλο – ξίφος, λόγχη, τόξο με βέλη – δεν αποσκοπεί στην παρουσίαση του οπλισμένου πολεμιστή, αλλά επιδεικνύει μία διαφοροποίηση, που, πιθανότατα, αντικατοπτρίζει την κοινωνική διαστρωμάτωση. Τα, γενικά περιορισμένα, κτερίσματα στις ανδρικές ταφές δεν προσφέρουν περισσότερα στοιχεία για τη διασαφήνιση των κοινωνικών στρωμάτων.

Στους τάφους με όπλα απουσιάζουν τα εξαρτήματα αμφίεσης, που σημαίνει ότι τα ανδρικά ενδύματα είχαν διαφορετικό κόσμημα από τα γυναικεία. Ασφαλώς, η ποιότητα των υφασμάτων θα χρησίμευε και στους άνδρες για την επίδειξη κύρους, μολονότι στη Βεργίνα δεν έχουμε απτά αρχαιολογικά στοιχεία, που να επιβεβαιώνουν αυτήν την υπόθεση.

Σε σύγκριση με άλλα νεκροταφεία του ελλαδικού χώρου, ο αριθμός ταφών με όπλο στη Βεργίνα είναι μεγάλος.

Παιδικές ταφές:

Μοναδικά στοιχεία για τον καθορισμό παιδικών ταφών είναι οι μικρές διαστάσεις του τάφου και οι μικρές διαμέτροι βραχιολιών (διάγρ. 48).

Τα κτερίσματα είναι τα ίδια σε τάφους ενηλίκων και παιδιών.

Συμπεράσματα: Εκτός από τη διχοτόμηση βάσει του φύλου, η διαφοροποίηση του κτερισμού λειτουργεί ως ένδειξη της θέσης του ατόμου στην κοινωνία. Η απόπειρα ταξινόμησης σε ομάδες ηλικίας δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς τη διενέργεια ανθρωπολογικών αναλύσεων. Έτσι, οι πέντε ενότητες των ανδρικών ταφών (με ξίφος, με λόγχη, με βέλη, με μάχαιρα και χωρίς όπλο) μπορεί να σχετίζονται είτε με την ηλικία (και κατ' επέκταση με διαφορετικές πολεμικές ικανότητες) είτε με ιεραρχημένες θέσεις στην κοινωνία. Στους γυναικείους τάφους η σαφής διάκριση των ταφών, με ή χωρίς κόσμημα της κεφαλής, μπορεί να υποδηλώνει τη διαφορά ανάμεσα σε έγγαμες και άγαμες γυναίκες. Η αξιοσημείωτη διαφοροποίηση στη σύνθεση των κτερισμάτων συνηγορεί υπέρ της ύπαρξης μίας πολυδιάστατης διαστρωμάτωσης με βάση την ηλικία, την εξουσία, την περιουσία και το γένος. Στη Βεργίνα το πολύπλοκο κόσμημα της κεφαλής και το ξίφος υποδηλώνουν το πλέον προνομιούχο status, που, μάλλον, ταυτίζεται με την οικοδέσποινα και τον οικοδεσπότη (διάγρ. 56). Το μοναδικό αντικείμενο κύρους από το νεκροταφείο της Βεργίνας είναι οι τριδύμοι διπλοί πελέκεις, οι οποίοι στο σύνολό τους προέρχονται από ταφές γυναικών. Παραμένει αμφίβολο το κατά πόσον ο διπλός πέλεκυς ήταν ιερατικό σύμβολο ή δήλωνε πολιτική εξουσία. Το ότι ένα, προφανώς σπουδαίο, αξίωμα ήταν προνόμιο γυναικών ενισχύει την άποψη ότι οι γυναίκες της προνομιούχας τάξης λάμβαναν μέρος σε επίσημους εορτασμούς και λατρευτικές τελετές. Δυστυχώς, έχουμε λίγες μόνο πληροφορίες σχετικά με τη στρωματογραφία των τύμβων. Ο Ανδρό-

νικος, περιγράφοντας τους τάφους, διακρίνει ταφές, οι οποίες είχαν εναποτεθεί είτε πάνω στην αρχαία επιφάνεια του εδάφους, είτε σε λάκκο κάτω από αυτήν, είτε μέσα στην υπερκείμενή της επίχωση. Ωστόσο, τουλάχιστον όσον αφορά τις μεταγενέστερες ταφές, θα ήταν σημαντικότερο να διαθέταμε δεδομένα σχετικά με το επίπεδο, από το οποίο σκάφτηκε το όρυγμα του τάφου. Σχετικά αποσπασματικές υπήρξαν και οι παρατηρήσεις του Πέτσα, ο οποίος στις τομές των τύμβων σημείωνε μόνο το επίπεδο του πυθμένα του κάθε τάφου, καθώς και το εκάστοτε επίπεδο, όπου σταματούσε η ανασκαφή στα διάκενα των τάφων (παρ. 4-5). Η ελλιπής τεκμηρίωση δυσκολεύει την κατανόηση της δομής και την αναπαράσταση της διαδοχής των ταφών. Ο προσδιορισμός της πρώτης ταφής, που, προφανώς, δεν γινόταν σταθερά στο κέντρο του τύμβου, ούτε πάντα σε βαθύ λάκκο (διάγρ. 49), παραμένει προβληματικός. Οι πολυάριθμοι τάφοι στην αρχαία επιφάνεια χρήσης πρέπει να επιχωματώθηκαν μετά από την ταφή, ενώ μόνο οι υψηλότεροι τάφοι στην επίχωση ανήκαν σε μεταγενέστερες φάσεις χρήσης του τύμβου. Η υπόθεση του Ανδρόνικου σχετικά με τον τύμβο, ο οποίος προϋπήρχε της πρώτης ταφής, δεν μας φαίνεται εύστοχη. Σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα, μπορούμε να φανταστούμε την κατασκευή ενός τύμβου ως εξής (εικ. 17-23): η κατασκευή ξεκινούσε με τον καθορισμό της θέσης του μέσα στο νεκροταφείο. Ήδη από την αρχή κατανέμονταν διάφορα τμήματα του κυκλικού χώρου σε συγκεκριμένα μέλη της ομάδας, η οποία είχε το δικαίωμα ταφής. Σε πρώτη φάση, κάθε τάφος σκεπαζόταν από έναν »ατομικό« τυμβίσκο και, με τον καιρό, υπερεκαλυπτόταν από την επίχωση ενός μεγαλύτερου τύμβου. Στη συνέχεια, οι μεταγενέστερες ταφές γίνονταν τόσο μέσα στον τύμβο, όσο και γύρω από την περιφέρειά του. Οι τύμβοι της Βεργίνας, συνήθως, αποκαλούνται οικογενειακοί, αφού σε κάθε τύμβο θάφτηκαν γυναίκες και άνδρες, παιδιά και ενήλικοι. Όμως, δεν παρατηρούνται στενότερες σχέσεις στην τοποθέτηση γυναικείων και ανδρικών ταφών μέσα στους τύμβους. Αντίθετα, διαπιστώνεται η γειτνίαση τάφων με παρόμοια κτερίσματα, δηλ. η θέση μέσα στον τύμβο εξαρτάται από την κοινωνική θέση. Σε δύο τύμβους, τους Ν και Τ, η αναλογία γυναικείων και ανδρικών ταφών δεν αντιστοιχεί προς μια ζωντανή κοινωνία (εικ. 24-27). Ενδεχομένως, τέτοιοι τύμβοι να προορίζονταν για τα μέλη ενός συνδέσμου με διαφορετική συνοχή και σύνθεση από τις συνήθεις οικογένειες, στις οποίες πιθανότατα ανήκε η συντριπτική πλειονότητα των τύμβων στο νεκροταφείο της Βεργίνας. Από τη διάδοση των χρονολογημένων τάφων, γίνεται φανερό ότι, ήδη από την αρχή, μία εκτεταμένη περιοχή διαχωρίστηκε ως νεκροταφείο με τους πρώτους έξι τύμβους διάσπαρτους σε όλη την έκταση (παρ. 6-7). Κατά τις επόμενες περιόδους συνεχίστηκαν οι ταφές σε αυτούς τους τύμβους, ενώ και νέοι τύμβοι κατασκευάστηκαν γύρω τους, με αποτέλεσμα να διαμορφωθούν οχτώ συστάδες τύμβων. Εν γένει, σε κάθε συστάδα απαντούν οι ίδιοι τύποι κτερισμάτων, π.χ. ξίφος, πολύπλοκο κόσμημα της κεφαλής, χρυσός σφηκωτήρας, τριδύμος διπλός πέλεκυς (εικ. 29-36). Αν και διακρίνεται κάποια διαφοροποίηση στη συχνότητα πολύτιμων αντικειμένων, δηλ. στον »πλούτο«, η ομοιογένεια του κτερισμού μαρτυρεί τις παρόμοιες κοινωνικές δομές όλων των ομάδων που έθαβαν τους νεκρούς τους στο νεκροταφείο των τύμβων.

Άλυτο πρόβλημα παραμένει η θέση του οικισμού, στον οποίο ανήκε το εκτεταμένο νεκροταφείο. Δεν διαθέτουμε αρχαιολογικά στοιχεία σχετικά με τον νομαδικό βίο, όπως υπέθετε ο Hammond, τουλάχιστον όσον αφορά τον πληθυσμό της πεδιάδας. Από την περιοχή της αρχαίας πόλης των Αιγών δεν αναφέρονται ίχνη κατοίκησης στην Εποχή του Σιδήρου. Ο εντοπισμός οικισμών στους πρόποδες των βουνών έχει καταστεί εξαιρετικά δύσκολος, καθώς, λόγω της διάβρωσης, οι θέσεις έχουν καλυφτεί από ισχυρές επιχώσεις. Πάντως, τα μεγάλα νεκροταφεία στο Παλιό Γυναικόκαστρο, στη Βεργίνα και στο Πάτελε (Αγ. Παντελεήμων) μάλλον δεν ανήκουν σε έναν μόνον οικισμό. Αυτά, υποθέτουμε, ήταν κοινοί χώροι, όπου προνομιούχες ομάδες από την ευρύτερη περιοχή

έθαβαν τους νεκρούς τους. Η μεγάλη χρονική διάρκεια, η ιδιαίτερη προσκόλληση σε πατροπαράδοτα ταφικά έθιμα και η αμετάβλητη κεραμική συνηγορούν υπέρ της ύπαρξης μίας κοινωνίας, που λειτουργούσε πολύ καλά επί αιώνες, διατηρώντας τον παραδοσιακό τρόπο ζωής. Αυτό αλλάζει μόνο στην αρχαϊκή περίοδο (από το 700 π. Χ.) με την εγκατάσταση των αποίκων από τη Νότια Ελλάδα.

Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στις Μαρία Κωστούλα, Σοφία Παπαθεοδώρου, Βάσω Πέτσα και Μαρία Νόννη για τη διόρθωση αυτού του κείμενου.